

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра
з теми: «**Військово-політична діяльність Івана Богуна**»

Виконав: студент 4 курсу
Спеціальність 014 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою
Середня освіта (Історія та правознавство)
IstP1-B17z групи (заочної форми навчання)
Ясніцький Ярослав Петрович

Науковий керівник: **Степанков Віталій
Валерійович**, кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ	C. 3
РОЗДІЛ I. Історіографії та джерела	C. 5
РОЗДІЛ II. Дискусійні питання у висвітленні біографії Івана Богуна	C. 13
РОЗДІЛ III. Військово-політична діяльність Івана Богуна в 1649- 1654 рр.	C. 25
РОЗДІЛ IV. Військово-політична діяльність Івана Богуна після Переяславської ради	C. 40
Висновки	C. 51
Список використаних джерел та літератури	C. 53

ВСТУП

Складовою традицій кожного цивілізованого народу є історична пам'ять про його минуле. Особливого значення така закономірність має для сучасної України, в умовах переоцінки української історії. Українська історична наука відкриває суспільству все нові знання про минуле українського народу. В пам'яті народу чи не найвагоміше місце займає козаччина. Саме з українським козацтвом пов'язана героїчна боротьба українського народу за свою свободу та державність. Козацтво і сьогодні надихає українські патріотичні сили зміцнювати нашу державу.

Вже чимало зроблено у дослідженні українського козацтва вітчизняними та зарубіжними вченими. Разом з тим висвітлення діяльності видатних представників козацтва XVII ст., їх роль у вирішенні тогочасних військових та політичних завдань ще не є достатнім. Між тим військово-політичні чинники були одними із найголовніших у визначенні долі української державності. У вітчизняній історіографії встановлено, що в українській історії видатну роль відіграла козацька старшина, і зокрема, Іван Богун. Саме за безпосередньою участю старшини формувалося козацьке військо, розгорталася національно-визвольна боротьба українського народу за визволення.

Однією з головних проблем сучасної вітчизняної історіографії є недостатнє вивчення біографій окремих діячів козацької доби. Протягом багатьох десятиліть, зважаючи на різні обставини, українські науковці не зверталися до висвітлення життя та діяльності видатного представника козацької старшини періоду Визвольної війни середини XVII ст. Івана Богуна. Тому в наш час досить актуальним є відтворення військово-політичної діяльності славного сина українського народу Івана Богуна.

Метою роботи є висвітлення військово-політичної діяльності Івана Богуна в умовах захисту українських земель та їх звільнення від

чужоземного панування. Виходячи з поставленої мети, визначено такі **основні завдання:**

- встановити науковий рівень вивченості теми та проаналізувати джерельну базу;
- з'ясувати дискусійні питання у висвітленні біографії Івана Богуна;
- висвітлити військово-політичну діяльність Івана Богуна в 1949-1954 рр.;
- відтворити діяльність Івана Богуна після Переяславської Ради.

Хронологічні межі охоплюють середину XVII століття.

Методи дослідження. При висвітленні теми використовувалися принципи історизму та об'єктивності. Вони дозволили висвітлити діяльність Івана Богуна з урахуванням конкретних тогочасних умов. Особливо широко використовувався історико-порівняльний метод, який дав можливість порівняти військові та політичні погляди Івана Богуна з іншими чільними діячами Української революції середини XVII ст.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що фактичний матеріал, який в ній міститься, може бути використаний у викладацькій роботі у різних навчальних закладах.

Структура роботи обумовлена її метою і завданнями та відображає логічну послідовність питань, що досліджувались. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, приміток, переліку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

В біографії Івана Богуна є ще багато невідомого, а факти, які ми маємо, досить суперечливі. Все це, безперечно, вимагає нових наукових пошуків, ґрунтовних досліджень, присвячених визначному військовому й політичному діячеві періоду Національної революції XVII ст.

Але, попри зсі затемнені колізії життєвого шляху, із тих матеріалів, що нам відомі – листів, документів, спогадів однодумців і супротивників, із протистояння суперечливих фактів, вимальовується постать людини непересічної, яскравої і в той же час загадкової, незбагненої навіть з погляду сучасності. Це був відважний воїн і політик, безкомпромісний у своїй відданості ідеї служіння Україні.

В сучасній історіографії існує проблема ідентифікації постатей І. Богуна та І. Федоренка. Російська дослідниця Т. Яковлева стверджує що І. Богун та І. Федоренко це одна особа, а український історик О. Гуржій вважає, що І. Богун й І. Федоренко це різні особи. О. Гуржій припускає, що І. Федоренко був спочатку полковником, а потім наказним кальницьким полковником під час відсутності першого.

З лютого 1649 р. ми бачимо І. Богуна полковником подольським. Саме з цим прикордонним районом була пов'язана вся його подальша доля. Протягом весни 1649 р. І. Богун веде хитру дипломатичну гру, не порушуючи перемир'я, однак і не дозволяючи полякам закріпитися на Поділлі.

Після важкого поранення починається півторарічний мирний період у житті І. Богуна. Про його діяльність у цей час не маємо безпосередніх даних. На відміну від багатьох прикордонних полковників Богун не брав участі у повстанні незадоволених Б. Хмельницьким. Він не став в опозицію до гетьмана, а, очевидно, прагнув скористатися деякими статтями Зборовської угоди, щоб закріпити свою полковницьку владу.

Великої слави і популярності в народі приніс І. Богунові 1651 р. На самому його початку шляхетські війська здійснили новий наступ на гетьманську армію. Слід відзначити майстерність, з якою козаки на чолі з І. Богуном вели бої під Вінницею: час, від часу вони переходили від однієї лінії укріплень до іншої при постійній підтримці артилерії. Вміле керівництво захистом міста і виявлений при цьому особистий героїзм висунули І. Богуна на одне з перших місць серед провідників революції середини XVII ст.

У найскрутніший момент битви під Берестечком І. Богуна обирають наказним гетьманом, йому вдається підняти бойовий дух козаків, вселити в них упевненість, стримати натиск поляків. Але раптова паніка, що з незрозумілих причин почалася в козацькому таборі, зводить нанівець усі зусилля Богуна. Він змушений відступити.

Українські дослідники стверджують, що І. Богун, якого вважали після Б. Хмельницького козацьким стратегом номер один, категорично не прийняв ідеї Переяславської ради. Іван Богун гідно й упевнено обстоював свою позицію як обранець козацтва. Інтереси держави були для нього понад усе. З іншого боку, російська дослідниця Т. Яковлева вважає, що Іван Богун був відвертим прихильником прийняття протекторату російського царя.

У роки Руїни І. Богун послідовно шукав найкращий шлях для України. Далекоглядний і хитрий політик, як і полководець, він прагнув до мирного розв'язання ситуацій, але ніколи не йшов на компроміс, виступаючи проти угод і гетьманів, які підписали їх, якщо вважав такі неприйнятними для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. СПб., 1878. Т. 10. С. 555-556, 561-562.
2. Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России. 1848. Т. I. С. 147-148.
3. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. Москва: Наука; 1953. Т. 1. № 145. С. 248-252.
4. Документи Богдана Хмельницького. Київ: Наукова думка, 1961. С. 110.

Література

5. Антонович В. Коротка історія Козаччини. Київ, 1991. С. 88, 174-238.
6. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Київ, 1991. 236 с.
7. Байда О. Козацькі впливи Брацлавщини на Полтавщину // ХІХ Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1999р. Вінниця, 1999. С. 29-30.
8. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края. Часть I. Москва: Издание автора, 1822. LIV+153 с.
9. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Часть II. От присоединения сей страны к Российскому государству до избрания в гетьманы Мазепы. Москва: Типография С. Селивановского, 1830. /4/, 223/, 62 с.
10. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян всей стране до уничтожения гетьманства. Київ: Час, 1993. 656 с.
11. Борисенко В. Занепад Української держави за гетьманування Івана Виговського // Пам'ять століть. 1999. № 5. С. 3-18.

12. Борисенко В. Й. Курс української історії знайдавніших часів до ХХ століття. Київ, 1996. 615 с.
13. Борисенко В. Й., Заремба С. З. Україна козацька XV–XVIII ст. Удвох частинах. Ч. 1. XV–XVII ст.: Навчальний посібник. Київ, 1993. 206 с.
14. Величко С. Літопис. Том перший. Видавництво: Художньої літератури «Дніпро», 1991. 375 с.
15. Величко О. В. Українська козацька старшина: Актуальні питання сучасної історіографії // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. Київ: ІПіЕД НАНУ, 1999. С. 17-23.
16. Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький // Записки НТШ. Львів, 1904. Т. 59-60. С. 1-70.
17. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 538 с.
18. Горобець В. М. Еліта козацької України впошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ: Інститут історії НАН України, 2001. 533 с.
19. Горошко С. Дрижопільська битва: крок до Руїни // Київська старовина. 2000. № 5. С. 28-38.
20. Грушевський М. С. К истории Переяславской рады 1654г. // Доклады АН СССР. 1929. С. 299-305.
21. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. VIII. Роки 1626-1650. Київ: Наукова думка, 1995. 288 с.
22. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IX. Ч. 2. Київ: Наукова думка, 1996. 413 с.
23. Гуржій О. Іван Богун // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. Київ, 1998. Кн. 1. С. 7-26.
24. Гуржій О. Іван Богун: деякі міфи та реальність // УІЖ. 1998. № 1. С. 99-111.
25. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.

26. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна // Україна крізь віки. Т. 8. Київ: Альтернативи, 1999. 303 с.
27. Дан О. Козацтво Брацлавщини в боротьбі за свободу і незалежність. 1648-1676рр. Київ: «Стилос», 2004. 287 с.
28. Дан О., Кривошея В. Вінничина козацька. Історія Вінницького козацького полку. Київ: «Стилос», 2004. 204 с.
29. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя. // Пам'ятки України. 1990. № 2. С. 11-13; № 3. С. 18-20.
30. Дашкевич Я. Р. Подільські полки (середина XVII – початок XVIII ст.) // VI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1988. Вінниця, 1988. С. 18-19.
31. Дашкевич Я. Р. Полково-сотенний лад XVII–XVIII століть на Україні – штучна «біла пляма» // Пам'ятки України. 1990. № 1. С. 6-8.
32. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Монографія. Дніпропетровськ: Лір ЛТД, 2003. 462 с.
33. Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648–1764 роках. 1968. 250 с.
34. Каманин И. М. Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого. Київ: Первая Киевская Артель Печатного дела, 1905. 20 с.
35. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Львів: Перемишль, 1996. 327 с.
36. Ковальський Н. П., Мыщук Ю. А. Анализ отечественных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Учебное пособие. Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета, 1986. 80 с.
37. Коренець Д. Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в р.1657 // Записки НТШ. Львів, 1899. Т. 31-32; Львів, 1900. Т. 38. С. 1-20.

38. Корнієнко М. П. Правобережна козацька старшина (пошуки і знахідки) // Студії з історії Степової України. Запоріжжя, 2003. С. 3-4.
39. Корнієнко М. П., Кривошея В. В. Персональний склад старшини правобережних полків (1648–1678рр.). Київ, 2000. 94 с.
40. Костомаров М. Гетьманство Івана Виговського і Юрія Хмельницького. Тернопіль: Друкарня Іосифа Павловського, 1891. 234 с.
41. Костомаров Н. Гетьманство Ю. Хмельницького // Исторические монографии и исследования. Спб, 1872. Т. II. 376 с.
42. Костомаров Н. Руина. Гетманство Брюховецкаго, Многогрешного и Самойловича // Собрание сочинений Кн. VI., Т. XV. СПб.: Издание Общества для пособия нуждающихся литераторам и ученым, 1905. XV+374с.
43. Кравець М. В., Мицик Ю. А. Руйнівні дії татарських феодалів на Брацлавщині в 1671р. // VII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. Вінниця, 1989. С. 23-24.
44. Кривошея В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Григорчук П. С. та ін. Київ: ІПіЕД НАНУ, 1999. С. 113-126.
45. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. Київ, 2002. 395 с.
46. Кривошея В. Родовід Міхновських // Українська генеалогія: Теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. Київ, 1996. С. 144–149.
47. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр. Київ, 1997. 102 с.
48. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії. Київ, 1998. 83 с.
49. Кривошея В. В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє. Зб. наук. праць. Київ, 1999.

50. Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.). Київ: ІПіЕД НАНУ, 1998. Ч. I. 269 с.; Ч. II. 343 с.
51. Крикун М. Подільський козацький полк: періоди існування та полковники // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995р.). За ред. Л. Зашкільняка. Львів–Люблін, 1996. С. 116-144.
52. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1954. 535 с.
53. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990.
54. Крип'якевич І. Остафій Астаматій, український посол до Туреччини в 1670-х рр. // Україна. 1927. Кн. IV. С. 6-11.
55. Крип'якевич І. П. Адміністративний поділ України 1648-1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. 1966. Вип. 2. С. 123-148.
56. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького // Записки НТШ. Львів, 1931. Т. 151. С. 111-150.
57. Крип'якевич І. Зпограничної українсько-московської переписки 1649-1651рр. // ЗНТШ. 1929. Т. 150. С. 8-91.
58. Кулиш П. Материалы для истории воссоединения Руси. Москва, 1877. Т. I.
59. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва у XVII. Твори. Т. 3. Філадельфія, 1991. 346 с.
60. Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. Київ, 1993.
61. Маркевич М. История Малороссии. Москва: Изд. О. И. Хрусталева, 1842. Т. 2. 673 с.
62. Маркевич Н. История Малороссии. Москва, 1842. Т. III.

63. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 83 с.
64. Мицик Ю. А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ, «Дніпро», 1996. 262 с.
65. Мицик Ю. А. Історія українського козацтва: актуальні проблеми дослідження // Київська Старовина. 1992. № 3. С. 2-6.
66. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.: (Деякі підсумки, проблеми і перспективи дослідження) // Пам'ять століть. 1998. № 4. С. 2-13.
67. Мицик Ю. А. Нові дані до біографії Богуна // Тези VII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція історії дожовтневого періоду. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 68-69.
68. Мицик Ю. А. Юрій Хмельницький // Володарі гетьманської булави. Київ: Варта, 1995. С. 237-251.
69. Мицик Ю. А., Плохій С., Стороженко С. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 304 с.
70. Мицик Ю. А., Степанков В. С., Стороженко І. С. Сполохи козацької звитяги: Нариси. Дніпропетровськ: Січ, 1991. 206 с.
71. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ: Типо-літографія «С.В.Кульженко», 1908. Т.1. 519 с.
72. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ: Типо-літографія «С.В.Кульженко», 1910. Т.2. 720+20 с.
73. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ: Типо-літографія «С.В.Кульженко», 1912. Т. 3. 824+20 с.
74. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ: Типо-літографія «С.В.Кульженко», 1914. Т. 4. 832+26 с.
75. Модзалевський В. Полковничі оборонні універсали // Записки НТШ. Львів, 1913. Т. 64. С. 154-156.

76. Мыцык Ю. А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Учебное пособие. Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1983. Ч. 1. 81 с.
77. Мыцык Ю. А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Учебное пособие. Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1988. 75 с.
78. Мыцык Ю. А. Украинские летописи XVII века. Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1978. 87 с.
79. Мыцык Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Днепропетровск, 1995. 84 с.
80. Оглоблін О. Люди старої України. Мюнхен, «Дніпрова хвиля», 1959. 327 с.
81. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659р. // Записки НТШ. Львів, 1991. Т. 222. С. 340-350.
82. Онучин А. Н. Твое родословное древо. Пермь, 1992.
83. Панашенко В. Бунчукові товариші // Київська Старовина. 1997. № 5. С. 24-40.
84. Панашенко В. Військові товариші // Київська старовина. 1998. № 3. С. 166-174.
85. Панашенко В. Значкові товариші // Київська Старовина. 1999. № 4. С. 126-141.
86. Панашенко В. В. Становлення козацької старшини за часів Богдана Хмельницького // Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995р.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 1996. С. 97-107.
87. Петровський М. До біографії Івана Богуна // Записки Ніжинського інституту народної освіти. Ніжин, 1930. Кн. 10. С. 47-58.

88. Петровський М. До історії полкового устрою Гетьманщини. II. Причинок до питання про статті Богдана Хмельницького / Відбиток із Записок Ніжинського інституту народної освіти та Науково-дослідчої катедри історії культури і мови при інституті. Кн. Харків: Ніжин, 1929. С. 69-76.
89. Петровський М. До історії Руїни // Записки Ніжинського інституту народної освіти. 1928. Кн. VIII. С. 12-31.
90. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII ст. (Досліди над літописом Самовидця). Харків: Держвидав України, 1930. 452 с.
91. Полухін Л. М. Кривоніс, Д. Нечай, І. Богун – народні герої Визвольної війни. Київ, 1954.
92. Савчук Н. О. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659 – поч.1663 рр.). Кам'янець-Подільський, 2001. 236 с.
93. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: Либідь, 1998. 295 с.
94. Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького. Київ: Аграрна наука, 1996. 254 с.
95. Сергійчук В. Богдан Хмельницький і його старшина. Київ, 1996.
96. Сергійчук В. Збройні сили Хмельниччини // Київська старовина. 1995. № 4. С. 82-94.
97. Сергійчук В. Перші київські полковники //Україна. 1985. № 49. С. 18-19.
98. Сергійчук В. Родина Богдана Хмельницького // Наука і суспільство. 1987. № 10. С. 81-83.
99. Сергійчук В. Українські козаки на службі Речі Посполитої // Військо України. 1992/1993. Ч. 2-3. С. 76-89.
100. Сигидин М. З історії подільської козаччини періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Втрюх випусках. Київ, 1993. Вип. III. С. 128-133.

101. Слабченко М. Молороссийский полк в административном отношении: историко-юридический очерк. Одесса: Техник, 1909. 436 с.
102. Смолій В, Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: «Альтернативи», 1997. 367 с.
103. Смолій В., Степанков В. Переддень Руїни (1650–1670 рр.) // Київська старовина. 1993. № 6. С. 2-16.
104. Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблеми державотворення. Київ, 1993. 71 с.
105. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. 2 вид. доп. Київ: Либідь, 1995. 624 с.
106. Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави. Київ: Наукова думка, 1974. 210 с.
107. Смолій В. А. Феномен українського козацтва в загально-історичному контексті // Український історичний журнал. 1991. № 5. С. 61-72.
108. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 351 с.
109. Сокирко О. Г. Українські найманці (Охотницьке військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1672рр.). Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 44 с.
110. Соловьёв С. М. Гетьман Выговский // Отечественные записки. 1859. Т. СХХVII. С. 43-64.
111. Соловьёв С. М. История России сдревнейших времен. 1657–1676. Москва, 2001. Кн. VI. Т. 11.
112. Соловьёв С. М. История России сдревнейших времен. Москва, 1962. Кн. VII. Т. XIV.
113. Соловьёв С. М. История России сдревнейших времен. СПб., б/г. Кн. 4. Т. 16.

114. Степанков В., Чухліб Т. Тетяна Яковлева про початок Руїни // Україна в минулому. Київ – Львів, 1995. Вип. VI.

115. Степанков В. С. Формування української державної еліти та особливості її менталітету усередині XVII ст. (1648–1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку (Матеріали третіх Всеукраїнських історичних читань). Київ–Черкаси, 1993.

116. Степанков В. С. Боротьба народних мас Брацлавщини проти нападу польсько-шляхетського війська у лютому – березні 1651 р. // Тези III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1985. С. 65.

117. Степанков В. С. Боротьба трудящихся Брацлавщини проти польсько-шляхетської агресії наприкінці 1654 – на початку 1655рр. // II Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1984. Вінниця, 1984. С. 9-10.

118. Степанков В. С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) // Середньовічна Україна. Збірник наукових праць. Київ: Наукова думка, 1994. Вип. 1. С. 88-98.

119. Степанков В. С. Перемога під Батогом та її історичне значення // Тези Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1991. С. 33.

120. Степанков В. С. Подільський полк на рубежі 50–60-х рр. XVII ст.: територія, адміністративний поділ, населення // IX Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 5 вересня 1990 р. Вінниця, 1990. С. 36-37.

121. Степанков В. С. Проблеми становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 14–33.

122. Степанков В. С. Розвиток подій національного визволення на території Поділля влітку 1648 року // Подільська старовина. Науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського. Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. С. 153-162.

123. Стецюк К. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70-х роках XVII ст. Київ: Видавництво АН УРСР, 1960. 361 с.
124. Стороженко А. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы, заметки. Київ, 1900. 233 с.
125. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. Книга 1. Воєнні дії 1648-1652рр. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського державного університету, 1996. 316 с.
126. Стороженко І. С. Тієї слави козацької на вік не забудем. Дніпропетровськ, 1989.
127. Студеньова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори. Чернігів: «Сіверянський літопис», 1998. 148 с.
128. Федорук Я. Критичні замітки до соціально-політичного портрета Богдана Хмельницького // Україна в минулому. Київ – Львів: Львівське відділення Інституту української археографії НАНУ, 1994. С. 190-210.
129. Фицик Л. А. Деякі питання сучасної історіографії української козацької старшини // Студії з історії Степової України. Запоріжжя, 2003. Вип. 1. С.81-87.
130. Фицик Л. А. Сучасна історіографія української козацької старшини // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. Запоріжжя, 2003. С. 314-324.
131. Флоря Б. Молоді роки Івана Богуна // Україна в минулому. Київ – Львів, 1992. Вип. 2. С. 71-75.
132. Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею в 1670–1672 рр. // Записки НТШ. 1896. Т. XXVI. С. 1-26.
133. Цибульський В. Волинь вперші роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття // Україна: ретроспектива і перспектива. Зб. наук. праць. Київ, 1999. С. 24.

134. Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. 90 с.
135. Чухліб Т. Соратники Богдана Хмельницького: військово-політична діяльність Євстафія Гоголя (1648–1679рр.) // Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Зб. наук. праць. Київ, 1995. С. 142-160.
136. Швидько Г. К. Еволюція українського козацтва гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорізького козацтва: Зб. статей. Запоріжжя, 1993. С. 14-17.
137. Швидько Г. К. Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії міст Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Дніпропетровськ: «Генеза», 2001. С. 317-329.
138. Шевченко Ф. П. Про народ і класи – стани на Україні підчас визвольної війни 1648–1654 рр. // Середні віки на Україні. Київ, 1973. Т. 2. С. 44-55.
139. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні звязки України з Росією в середині XVII ст. Київ: Видавництво АН УРСР, 1959. 500 с.
140. Шевченко Ф. П. Формування та склад козацьких полків на Східному Поділлі під час визвольної війни 1648–1654 рр. // Тези III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. 4 вересня 1985 р. Вінниця, 1985. С. 63.
141. Щербак В. О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648–1654 рр. Київ, 1989.
142. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ: «КМ АCADEMIA», 2000. 295 с.
143. Щербак В. О. Тарас Федорович // Володарі гетьманської булави. Київ: Варта, 1995. С. 153-163.
144. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3т. Львів: Світ, 1990-1992. Т. I. 319 с., Т. II. 392 с., Т. III. 452 с.

145. Яковенко Н. Нарис історії України знайдавніших часів до кінця XVIII ст.: (Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів.) Київ: Генеза, 1997. 312 с.
146. Яковенко Н. Українська шляхта зкінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ: Наукова думка, 1993. 416 с.: іл.
147. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.). Львів-Люблін, 1996. С. 211-219.
148. Яковлева Т. Гетьманщина вдругій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок руїни. Київ: Основи, 1998. 447 с.
149. Яковлева Т. Іван Богун-Федорович // Київська старовина. 992. № 5. С. 43-53.
150. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради–2 до Андрусівської угоди (1659–1667рр.). Київ: «Основи», 2003. 643 с.
151. Яковлева Т. Украинская шляхта и государственная идея в годы освободительной войны // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. Київ: «Генеза» 1998. С. 131-141.
152. Яковлева Т. Г. Іван Богун: проблеми біографії // Український історичний журнал. 2000. № 2. С. 147-157; № 4. С. 144-152.
153. Ювілейний збірник на пошану академіка Д. І. Багалія. Київ, 1927. 550 с.